

БАРТАШЕВА Г.І.

*Харківський національний університет
імені Василя Назаровича Каразіна*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НОМІНАЦІЙ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМУНІКАТИВНОГО КОМПОНЕНТУ “ПОГЛЯД”

Статтю присвячено аналізу особливостей застосування спеціальних та неспеціальних одиниць англійської мови, що утворюють лексико-семантичну групу номінацій невербального комунікативного компонента “погляд”, у відповідності до його динамічних та статичних характеристик.

Ключові слова: лексико-семантична група, невербальний комунікативний компонент “погляд”, номінація.

Статья посвящена анализу особенностей использования специальных и неспециальных единиц английского языка, составляющих лексико-семантическую группу номинаций невербального коммуникативного компонента “взгляд”, в соответствии с его динамическими и статическими характеристиками.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, невербальный коммуникативный компонент “взгляд”, номинация.

The article deals with the analysis of the peculiarities of employing specific and non-specific units of the English language, constituting lexico-semantic group of nominations of the nonverbal communicative component “gaze”, in compliance with its dynamic and static characteristics.

Key words: lexico-semantic group, nomination, nonverbal communicative component “gaze”.

Спрямованість сучасної лінгвістики на вивчення взаємозв'язку компонентів різних знакових систем у мовленнєвій діяльності висуває на перший план питання дослідження мовної інтерпретації конкретних невербальних виявів. Відображення невербальних компонентів у мові, “міжсеміотичний переклад рухів тіла мовними знаками” [1:378], під час якого створюються номінації невербальних компонентів, є однією з центральних проблем невербальної семіотики. Нове осмислення проблем номінації окремих компонентів невербальної поведінки з позицій комунікативно-функціонального підходу зумовило **актуальність** нашого звернення до аналізу специфіки мовного позначення невербального комунікативного компонента “погляд”. **Мета** цього дослідження полягає у виявленні особливостей номінації погляду з огляду на роль прагматичного фактора у виборі ознак, які лежать в основі такої номінації.

Об'єктом дослідження слугують мовні засоби вираження невербального компонента комунікації “погляд” в сучасній англійській мові; предметом – лексико-семантичні та комунікативно-функціональні характеристики номінацій погляду. Матеріалом дослідження слугували приклади номінацій невербального компонента “погляд”, отримані методом суцільної вибірки зі словників різних типів а також текстів художніх творів англійських та американських письменників ХХ–ХХІ сторіччя. Наукова новизна роботи полягає у виділенні основних мовних одиниць позначення та опису погляду відповідно до його змісту та комунікативно-прагматичних особливостей застосування.

З огляду на зміст у процесі комунікації поняття “погляд” може передавати інформацію *статичного* та *динамічного* характеру [2]. До *статичних*, тобто постійних характеристик погляду відносимо фізіологічні якості очей мовця: їхній колір, розмір та форму. Такі номінації погляду, що містять інформацію статичного характеру та передають особливості фізичних параметрів очей, є *deskриптивними*. Власне, статична інформація, яка міститься у deskриптивних номінаціях, характеризує погляд лише опосередковано – на перший план тут виступає не комунікативне значення зорової поведінки, а опис зовнішності мовця. Аналіз інформації, що міститься у deskриптивних лексичних одиницях опису погляду, не дозволяє розкрити комунікативно-функціональні особливості застосування погляду у деякій комунікативній ситуації.

До *динамічних* характеристик погляду відносимо інформацію про комунікативно значущу візуальну діяльність індивіда у процесі інтеракції. Динамічна інформація є безпосередньо комунікативно значущою, бо дозволяє комуніканту адекватно сприймати вербальні та невербальні повідомлення співбесідника та регулювати хід процесу спілкування у відповідності до них. Лексичні одиниці, що відображають комунікативно-релевантні характеристики особистості мовця та / або характеризують його погляд з точки зору функціонального навантаження у комунікативному процесі, є *індексальними* номінаціями невербального комунікативного компоненту “погляд”.

Розгляд проблеми передачі невербальної поведінки засобами мови показав, що загальноживані, прагматично засвоєні

невербальні компоненти комунікації характеризуються максимальною соціальною значущістю і тому вербалізуються за допомогою значної кількості одиниць [3]. Як невід’ємна та надважлива частина комунікативного процесу погляд, що містить та передає розмаїття повідомлень про індивіда (інформацію статичного та переважно динамічного характеру), має широкий спектр мовних засобів його позначення. Мовні засоби опису погляду на підставі наявності тісного семантичного зв’язку, який виявляється в їх синонімічних відношеннях, об’єднуються в *лексико-семантичну групу* номінацій невербального комунікативного компоненту “погляд”.

У групі лексичних засобів опису невербального компоненту “погляд” виділяються ядерні (“лексичний каркас”) та периферійні одиниці. “Лексичний каркас” – це спеціальні лексичні одиниці, що утворюють ядро семантичного поля “погляд” та мають 1) високу частотність вживання для опису візуальної поведінки мовця та 2) високу потенційну здатність комбінуватися з іншими неспеціальними лексичними одиницями для досягнення виразності опису невербального компоненту “погляд”. Серед досліджуваних номінацій центральне місце займають дієслова зорової активності мовця як різновиду активності у комунікативній діяльності. До *ядерних дієслів* відносимо загальнозживані дієслова на позначення візуальної поведінки: *to gaze, to glance, to look, to stare*. До *іменників ядерної зони* належать найуживаніші іменники, що мають єдине первинне значення погляду або його компонентів: *gaze, glance, eye, look, stare*.

Номінативне поле зорової поведінки неоднорідне тому, що містить як прямі номінації її компонентів, які створюють ядро номінативного поля, так і номінації її окремих когнітивних елементів, розкриваючи поняття погляду в різних комунікативних ситуаціях і створюючи периферію поля номінацій зорової активності мовця. До *периферійних дієслів* відносяться синонімічні ядерним дієслова, значення яких на позначення погляду зафіксовано в тлумачних словниках, але які номінують тільки певні відтінки та особливості погляду, тобто надають інформацію динамічного характеру: *to affront, to blink, to contemplate, to frown, to gape, to gawk, to glare, to glimpse, to gloat, to glower, to goggle, to lamp, to leer,*

to ogle, to peep, to peer, to scowl, to squint, to twinkle. Серед **іменників периферійної зони** семантичного поля зорової поведінки виділяються: *cast, eyebeam, eye-wink, frown, glare, glower, goggle, lamps, lights, windows (poet.), leer, ogle, peek, peep, scowl, squint*. У комунікативній зоровій поведінці важливу роль відіграють також вії та повіки *eyelashes, eye winker, eaves (поет.), eyelids / lids*, що здатні надати додаткової виразності очам та сприяти передаванню змісту комунікативного повідомлення.

Переважно ядерні та деякі периферійні дієслова формують фразові дієслова зафіксовані в спеціальних словниках фразових дієслів. Найбільш розповсюдженими англійськими фразовими дієсловами, що позначають погляд, є: *to blink at* – закривати очі на, *to look through smb / smth* – дивитися крізь когось / переглядати щось, *look down / up* – дивитися вниз / вгору, *look back* – озиратися, *look out* – виглядати, визирати, *look over* – оглядати, переглядати, *to look round* – оглядатися навкруги, *look upon* – роздивлятися, *to look on* – спостерігати, *take a look at* – поглянути на, *to peek out* – визирати, *to peek in* – заглядати, *to peep out* – виглядати, *to cast up* – піднімати очі, *to peer at / in / through* – вдивлятися, *to gaze at / on / upon* – вдивлятися, *to glance over* – швидко переглянути, *to gloat over / upon* – пожирати очима, *to gape on / upon* – вирячитися на, *to frown at / on / upon* – дивитися з осудом, *to stare upon* – дивитися пильно, видивлятися, витріщати очі, *to stare down* – знітити поглядом.

До лексико-семантичної групи номінацій невербального компоненту “погляд” належать сталі словосполучення типу **Verb+Noun** з неспеціальними дієсловами абстрагованого значення та ядерними спеціальними іменниками, що позначають погляд. В словниках зафіксовано велику кількість таких виразів, що описують: 1) напрям погляду та 2) спосіб здійснення зорової активності під час спілкування. Наприклад, *to direct one's eyes to* – спрямувати погляд на, *to shift one's gaze to* – перевести погляд на, *to catch smb's eye* – перехопити погляд, *to steal a look* – подивитися нишком, *to drop / lower one's eyes* – опустити очі долу, *to lift / raise one's eyes* – підняти очі, *to lay / set one's eyes on* – подивитись на, *to roll one's eyes* – поводити очима, *to throw / to cast / to dart a glance* – кинути погляд, *to fix one's eyes* – прикувати погляд, *to meet one's*

eyes – зустрітися поглядом, *to revert the eyes* – поглянути назад, *to cast an angry look at* – сердито поглянути, *to glance at the clock / to look at the time* – поглянути на годинник, *to look at oneself in a looking-glass* – дивитися у дзеркало, *to screw up one's eyes* – примружувати очі, *to goggle eyes* – витріщати очі, *to cast down one's eyes* – опустити очі, *to narrow one's eyes* – примружити очі, *to twinkle one's eyes* – моргати очима, *to turn one's eyes (away)* – відвести очі, *to avert one's gaze* – відвертати погляд.

Незважаючи на досить широкий спектр спеціальних мовних засобів передачі погляду, нездатність даних номінацій забезпечити відображення всіх нюансів значення зорової поведінки а також конкретних комунікативно-прагматичних особливостей її застосування у певній комунікативній ситуації зумовлює необхідність виникнення засобів номінації погляду мовленнєвого плану. На рівні номінацій ступінь деталізованості, розгорнутості вербальної репрезентації невербального компоненту знаходиться у прямій залежності від ступеню його важливості у ситуації спілкування, що описується. Чим більш значущою є невербальна дія для розгортання комунікативного процесу, тим більш розгорнуту мовну репрезентацію вона отримує. Йдеться про номінації, що містять динамічну інформацію, важливу для розуміння ходу комунікативного процесу, – індексальні.

Так, основними конструкціями, що застосовуються для опису динамічних характеристик погляду, є 1) *V+ADV* (дієслівно-прислівникові словосполучення) та 2) *ADJ+N* (прикметниково-іменникові словосполучення).

1. У номінативних дієслівно-прислівникових словосполученнях саме прислівник виконує важливу роль, характеризує погляд з точки зору його динамічного змісту та підкреслює справжнє функціональне навантаження візуальної поведінки мовця. У словосполученнях типу *Verb+Adverb* прислівник може відображати:

• **емоції та почуття** комуніканта: 1) *радість*: *look cheerfully, merrily*; 2) *відчай, нещастя*: *look miserably*; 3) *тривожність, занепокоєння*: *look anxiously*; 4) *жах, страх*: *stare feverishly*; 5) *лють, злість*: *stare fiercely*; 6) *жадібність*: *stare greedily*; 7) *зацікавленість*: *look curiously*; 8) *серйозність*: *stare gravely*,

sternly; 9) задумливість: *look thoughtfully, wistfully*;
10) сором'язливість: *glance shyly, covertly, look askance / askew / awry / asquint, to look sideways*;

• **інтенціональну спрямованість**: *stare searchingly; look directly, to glance imploringly, to glare accusingly, to glance meaningfully, etc.*

2. У прикметниково-іменникових словосполученнях зазвичай спостерігається застосування спеціальних ядерних іменників (*eyes, look, glance*) у поєднанні з широким спектром прикметників-епітетів, що також характеризують погляд з точки зору емотивної або інтенціональної складової комунікативної дії. Деякі епітети, які постійно використовуються для позначення погляду та його компонентів, разом з ядерними іменниками створюють сталі вирази, що з часом стають фразеологічними одиницями і закріплюються в мові і словниках. Наприклад, *covetous eyes* – завидющі очі, *bright eyes* – живі очі, *dull eyes* – мутні очі, *piercing eyes* – пронизливі очі, *goggle / bulging eyes* – рачачі очі, *running eyes* – сльозаві очі, *bloodshot eyes* – налиті кров'ю, збуджені очі, *an astonished look* – здивований погляд, *an amorous glance* – закоханий погляд, *a stony look* – пильний погляд, *an intent gaze* – уважний погляд, *a stern / severe look* – суворий погляд, *a feverish glare* – гарячкуватий вогонь в очах, *a fleeting / passing glance* – погляд мигцем, *a quizzical glance* – лукавий погляд, *a glassy stare* – скляний погляд, *a knowing glance* – розуміючий погляд, *a frozen / icy stare* – крижаний погляд, *a perplexed look* – розгублений погляд, *a keen / sharp eye* – гостре око, *a good / true eye* – вірне око, *a naked / unaided eye* – неозброєне око, *an eagle eye* – орлине око (зір), *anxious eyes* – занепокоєний погляд, *bedroom eyes* – спокусливий погляд, *curious / prying eyes* – допитливий погляд, *a jaundiced eye* – ворожий погляд, *a raving / wandering eye* – блукаючий погляд, *a suspicious eye* – підозрілий погляд, *languorous eyes* – томливий погляд, *a baleful look / stare* – злісний, похмурий погляд, *a blank / vacant look* – відсутній, незацікавлений погляд, *a close / hard look, an intense / steady / unblinking gaze* – пильний погляд, *a come-hither look* – манливий погляд, *a penetrating look* – проникливий, гострий погляд, *a grim look* – жахаючий погляд, *a hungry look* – голодний погляд, *a pleading look* – благаючий погляд, *a provocative look* –

зухвалий, провокуючий погляд, *a puzzled look* – спантеличений погляд, *a rapt look* – захоплений погляд, *a sinister look* – нещасний, похмурий погляд, *a troubled look* – неспокійний погляд, *a disapproving look* – засуджуючий погляд, *an eloquent look* – виразний погляд, *an inquiring / searching look / glance* – допитливий погляд, *a pensive / thoughtful look* – сумний, задумливий погляд, *a wistful gaze* – мрійливий, задумливий погляд, *a covert glance* – погляд нишком, *a sidelong glance* – погляд убік або косий погляд, *a sullen look* – похмурий погляд.

Епітети як продуктивний та розповсюджений стилістичний засіб опису погляду входять переважно до індексальних номінацій невербального комунікативного компоненту “погляд” та можуть застосовуватись на позначення: 1) здивування: *a surprised look, surprised eyes*; 2) нерішучості: *disconcerting stare*; 3) заклопотаності, занепокоєння: *a puzzled look, troubled eyes, questioning glance*; 4) доброти, щирості: *a hearty look*; 5) злості, безжалісності, *a ruthless stare, a cruel look*, 6) страху, переляку: *a scared look, wild startled eyes*; 7) суму, відчаю, похмурого настрою: *heavy eyes, gloomy eyes, grave, sad eyes, a sulky look*; 8) обурення, образу: *a resentful glance*; 9) задумливості, мрійливості: *a wistful look, a reflective look, dreamy languorous eyes*; 10) хитрості, підступності: *treacherous eyes*; 11) доброзичливості: *frank eyes, a velvet look*; 12) жадібності: *greedy eyes*.

Серед інших стилістичних прийомів, що використовуються в художньому тексті для передачі погляду, продуктивними є порівняння як індивідуально-авторські утворення, які надають образності та динамічності опису візуальної поведінки мовця. Наприклад: *His hands were clenched, and the pupils of his eyes were like disks of blue fire* [6:167]; *Holmes's eyes, as he gazed at him, contracted and lightened until they were like two menacing points of steel; Holmes looked at him thoughtfully like a master chess-player who meditates his crowning move* [4:53,195]; *He shut his eyes, for an instant, than he gave her a long look as though to impress on his mind the picture of her* [5:77].

Аналіз мовного матеріалу дозволив також виділити серед стилістично маркованих вербалізацій погляду фразеологічні

одиниці, які характеризуються усталеністю (*to look with eyes filled with tears, to take one's gaze off smb., to stare with all eyes, etc.*).

Цікаво відзначити, що в англomовній художній літературі для зображення різних відтінків зорової поведінки мовця часто використовуються різноманітні номінації *посмішки* (*smile, grin, beam, chuckle, etc.*). Як невербальний компонент спілкування посмішка відіграє важливу роль у комунікативно значущій поведінці співрозмовників. Знаходячись у тісному семантичному взаємозв'язку з поглядом, посмішка може виявити справжні почуття й наміри, емоційний та психічний стан комуніканта в процесі спілкування. Під час спілкування посмішка у погляді здатна перетворити вороже ставлення співбесідників на прихильне, і навпаки, створити несприятливі умови для спілкування, навіть викликати відразу у співрозмовника або поставити його у неприємне становище. Така значущість посмішки у комунікативному процесі відображається у номінаціях зорової поведінки мовця, де опис посмішки переплітається з вербальним відображенням погляду. Наприклад, *a smile flickered in his eyes; his eyes kept the mocking smile; she looked at him with a gay smile in her lovely eyes; looks up with a secret smile; it was a slow smile, starting and sometimes ending in the eyes* [5]. Дослідження взаємозв'язку посмішки та погляду як у їх функціональній взаємодії у комунікативному процесі, так і на рівні номінацій цих невербальних комунікативних компонентів становить перспективу подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мечковская Н. Б. На семиотическом перекрестке : мотивы движения тела в невербальной коммуникации, в языке и метаязыке / Нина Борисовна Мечковская // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна : Междунар. ун-т природы, общества и человека “Дубна”, 1999. – С. 376–393. 2. Солощук Л. В. Невербальные компоненты коммуникации и дискурс / Людмила Васильевна Солощук // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 567. – С. 209–212. 3. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ольга Анатоліївна Янова ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 19 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. Doyle A. C. The Casebook of Sherlock Holmes / Arthur Conan Doyle. – L. : Penguin Books, 1973. – 256 p. 5. Maugham W. S. The Moon and Sixpence / William Somerset Maugham. – L. : William Heinemann, 1978. – 263 p. 6. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / Oscar Wilde. – L. : Penguin Classics, 1986. – 234 p.